

LA REPÚBLICA CATALANA DE 1641: UN FOC D'ENCENALLS

NÚRIA FLORENSA I SOLER
IES Barcelona Congrès

RESUM

En aquest estudi s'han analitzat les raons dels catalans per proclamar la República el dia 16 de gener de 1641, fet que reflectia la teoria política de la revolució i la seva aplicació pràctica. Per a la nostra argumentació, també hem confrontat i comentat un document en dues versions. Així doncs, l'efímera República Catalana va ser la proclama testimonial d'un projecte inicial de la voluntat col·lectiva revolucionària.

PARAULES CLAU

Catalunya, república, segle XVII, revolució.

ABSTRACT

The purpose of this study has been to analyse the reason that lead Catalans to proclaim the republic on the 16th January 1641, the political theory of the revolution and its practical application. In our line of argument, we have collated and analyzed a document in two different versions. Undoubtedly, the short-lived Catalan Republic was the clear manifesto of an initial project of the revolutionary collective will.

KEYWORDS

Catalonia, republic, XVII century, revolution.

las malas intenciones de los ministros contra esse Principado [...] proseguit en vuestro valor, y publicaos por señoría, [...] y os agan república dichosa, como la Beneçiana.¹

En aquest article tractarem dels fonaments i les motivacions que van tenir els catalans per proclamar la República Catalana el dia 16 de gener de 1641, i de com reflectiren la teoria política catalana de la revolució i la seva aplicació pràctica. També comentarem i confrontarem un document bàsic en dues versions, on s'atia

1. Plec solt sense signatura ni data (el datem l'any 1640, després de la jornada de Corpus), Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó, lligall 285, núm. 34.

l'esperit revolucionari i republicà, el qual complementa les nostres argumentacions.²

La defensa de la identitat pròpia, de la raó d'un estat compost, de la reverència per la llei i pel dret de gents, per part dels catalans que es van revoltar l'any 1640, era un fet equiparable o superior al d'altres entitats nacionals d'Europa en aquells moments. Així es considerava en el Sant Imperi, on interpretaven l'autoritat imperial com l'exercici d'una funció més que com la propietat d'una persona.³ La Revolució anglesa, coetània a la de Catalunya, també va desenvolupar principis de llibertat individual. El coronel Thomas Rainborough, l'any 1647, en els Debats de Putney s'expressava d'aquesta manera:

El més pobre dels habitants d'Anglaterra té una vida per viure, igual que el més gran, i per tant... tothom que visqui sota un govern, primerament s'ha de sotmetre a aquest govern per pròpia voluntat.⁴

Els catalans van ser uns precursors per oposar-se al procés cap a l'absolutisme i procurar impedir la concussió monàrquica amb tots els mitjans, fins a arribar a la guerra. La concepció pactista del poder estava molt arrelada a Catalunya, com en altres països europeus, però en contraposició, a Castella, bastió clau de la monarquia hispànica, no es va consolidar.⁵ P. Núñez de Avendaño, a *De exequendis mandatis...* (1573), explicava la potestat reial:

Non assí (es revocable) la potestad soberana del Príncipe... porque aquí no substituyeron ni delegaron, sino renunciaron y se desapropiaron de la suprema potestad que acordadamente transfirieron en el Príncipe... En consecuencia... la potestad suprema no reconoce otro superior que a Dios... De lo cual se infiere que el Príncipe soberano, en cuanto «persona pública» quedó desobligado de reconocimiento alguno a preceptos y ordenaciones positivas.⁶

2. Els dos documents els vam transcriure en la comunicació «La República Catalana de 1641: un proyecto colectivo revolucionario», *VII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, Universidad de Castilla - La Mancha, CSIC, Ciudad Real, juny 2002, en premsa.

3. Claire GANTET (2000), «La dimensión "sainte" du Saint-Empire romain germanique. Les représentations du pouvoir en Allemagne entre paix et guerre (1648-1664)», *Revue Historique*, núm. 615, p. 629-654, defensa la representació política del Sant Imperi amb una identitat política específica.

4. Citat per G. E. AYLMER (1970), «Transformación de Inglaterra», a Hugh TREVOR-ROPER (dir.), *La época de la expansión: Europa y el mundo desde 1559 hasta 1660*, Barcelona, p. 210.

5. Joan Pau RUBIÉS (1996a), «La idea del gobierno mixto y su significado en la crisis de la monarquía hispánica», *Historia Social*, núm. 24, p. 57-81, ha desenvolupat amb precisió el «fracaso del constitucionalismo castellano», enfront de la seva força perifèrica. Joan Pau RUBIÉS (1996b), «Don Francisco de Giliabert i la idea del govern mixt: fortuna i prudència del constitucionalisme català dels segles XVI i XVII», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 16, p. 97-132.

6. Citat per Antoni SIMON TARRÈS (1998), «Els antecedents ideològics de la revolució de 1640. Un renovat pactisme català enfront la revolució bodiniana», *Profesor Nazario González*, Barcelona, p. 94-102 (la citació és a la p. 98); Antoni SIMON TARRÈS (1999), *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona, p. 50-51.

En un treball anterior havíem exposat⁷ que la guerra de Catalunya de 1640 va ser un procés ascendent i sense retorn que s'inicià amb una conspiració i finalitzà amb una revolució i una guerra.⁸

No resulta un fet excepcional, ja que si des del punt de vista politicomilitar s'ha d'incloure a la guerra dels Trenta Anys (1618-1648), aquesta confrontació bèl·lica europea també va començar per una conspiració de la noblesa bohèmia: la Defenestració de Praga, el 23 de maig de 1628, que, en paraules de Koeningsberger, va ser el resultat d'una conspiració i va confirmar la idea dels qui mantenen que tota la història i la política és un teixit de conspiracions.⁹ A França, el cardenal Richelieu va haver d'enfrontar-se a diverses conspiracions nobiliàries i complots.¹⁰ Trobem una situació similar quan l'1 de desembre de 1640 els conspiradors portuguesos s'aixequen a favor del noble més destacat del país: Joan, duc de Braganza, el futur rei Joan IV de Portugal. I a Anglaterra, entre 1640 i 1641, es produeixen conspiracions, complots, etc., i el Parlament Llarg va fer notables reformes, prelude de grans canvis que conduirien finalment a la decapitació del rei Carles I (1649).¹¹

A Catalunya situem aquesta espiral sense retorn a la guerra del Rosselló el 1639, però, a més, s'hi han d'afegir les fortes i diverses pressions econòmiques,¹² que durant catorze anys els catalans van suportar allotjaments militars, que s'havia mobilitzat la població i que s'havia dirigit des del país el fracassat atac contra França l'any 1637. Per tot això, Catalunya s'havia convertit en un important teatre d'operacions de guerra. Els catalans se sentien menyspreats i, en conseqüència, es van rebel·lar perquè no van tenir voluntat política per consentir la vulneració de les seves constitucions, sense acords, sense agraïments ni recompenses —ni tan sols honorífiques.¹³ La Corona no va aplicar el que Pérez de Mesa considerava sobre el bon govern:

7. Núria FLORENSA I SOLER (1996), *El Consell de Cent: Barcelona a la Guerra dels Segadors*, Barcelona, *passim*.

8. PÉREZ ZAGORIN (1985-1986), *Revueles y revoluciones en la edad moderna*, vol. I, Madrid, p. 15-43, 2 v., considera difícil justificar que la rebel·lió sigui un esgló inferior a la revolució catalana; com hem esmentat, s'aprecia aquesta gradació. Encara ens falta una tipologia, categoria o classificació de la revolta i de la revolució que sigui comuna per als historiadors.

9. H. G. KOENIGSBERGER (1970), «Una guerra civil europea», a TREVOR-ROPER (dir.), p. 161.

10. Jean-Marie CONSTANT (1987), *Les conjurateurs: Le premier libéralisme politique sous Richelieu*, França, *passim*.

11. Una anàlisi meticulosa del *revisionisme* de la Revolució Anglesa a Xavier GIL PUJOL (1997), «Crónica y cuestiones de veinticinco años de debate», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 17, p. 241-288, i també, en la mateixa revista, els articles de John MORRILL, «La naturaleza de la Revolución Inglesa», p. 289-322 i de Jonh KENYON, «Revisionismo y postrevisionismo en la historiografía sobre los primeros Estuardo», p. 323-344. Per a una bona síntesi de «llarga duració» de la revolució i amb textos coetanis remetem a Miguel Àngel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ (1999), *La cuna del liberalismo: Las revoluciones inglesas del siglo XVII*, Barcelona.

12. Sobre fiscalitat, a fi de comparar-ho amb la Corona de Castella, vegeu Pablo FERNÁNDEZ ALBA-DALEJO (1992), *Fragments de monarquía: Trabajos de historia política*, Madrid, p. 336, 337, 343 i 349.

13. FLORENSA I SOLER (1996), p. 579-582.

guardar inviolablemente las leyes y buenas costumbres del pueblo, los privilegios de las ciudades y nobles, y las capitulaciones hechas con sus vasallos.¹⁴

D'acord amb la mentalitat de l'època d'eximir el rei de la seva obligació i de la responsabilitat en l'exercici del govern, els catalans van fer responsable directe del mal govern al privat Olivares —destacant de manera especial la decadència general de la monarquia— i, alguna vegada, també al protonotari del Consell d'Aragó, Jerónimo de Villanueva.¹⁵ En conseqüència, els catalans no van acceptar ser considerats rebels, ja que era legítima la defensa pròpia, basada en el dret natural, davant la tirania. A Portugal també es va considerar que la Corona va exercir el poder amb tirania. Així ho va considerar Francisco Velasco de Gouveia, seguint la teoria de Bartolo da Sassoferrato.¹⁶ Diversos historiadors actuals han buscat les bases d'aquestes argumentacions en autors medievals, tractadistes del segle XVI..., però les arrels són anteriors, ja que havien estat establertes a Grècia: Aristòtil, seguint el seu mestre Plató,¹⁷ havia plantejat la desviació de la monarquia o el govern d'un sol, que havia de tenir per objecte l'interès general; així era el regnat, però quan es desviava d'aquest govern es convertia en tirania.¹⁸

La professora Eva Serra considerava que les institucions catalanes, possiblement imitant Holanda, es van revitalitzar: a la Junta de Braços de 1640, es pensava en una república seguint el model de Gènova i, com Josep Fontanella,¹⁹ un dels líders de la revolució, l'any 1644, també tenia com a referència Holanda.²⁰ Però l'ombra de Lluís XIII de França era molt àmplia i difosa entre els catalans francòfils: Francesc Martí Viladamor en la seva obra justificativa *Noticia Universal de Cataluña*, publicada el 1640, en l'última pàgina del seu llibre, de manera explícita ja apuntava:

[...] por más ilustre asiste catalana sangre, pues que el siempre christianíssimo Luís XIII, oy glorioso rey de Francia, por línea recta dichosamente deciendo de Cataluña, de la siempre generosa casa de Moncada.²¹

14. Citat per FERNÁNDEZ ALBADALEJO (1992), p. 340-341.

15. Així es va acordar a la deliberació del Consell de Cent que, a càrrec de la ciutat, va encarregar escriure un memorial on constés explícitament la queixa contra els dos ministres reials, tal com consta a la primera obra oficial de la publicística catalana: Gaspar SALA (1640), *Proclamación católica*. D'aquesta obra, recentment, l'Editorial Base, Barcelona, 2003, n'ha fet una magnífica reproducció facsímil.

16. FRANCISCO VELASCO DE GOUVEIA, *Justa Aclama...*, reproduït a M. Àngels PÉREZ SAMPER (1992), *Catalunya i Portugal el 1640: Dos pobles en una cruïlla*, Barcelona, p. 333-334.

17. PLATÓ (428/427 aC - 348/347 aC), *La República*, llibre I, considerava que l'exercici del poder s'havia de realitzar en benefici dels súbdits.

18. ARISTÒTIL (384 aC - 322 aC), *La política*, cap. v, Madrid, 1974, p. 87-88.

19. Josep Fontanella, fill del juriconsult Joan Pere Fontanella, va ser jurat del Consell de Cent els anys decisius de 1639 i 1640. Va ser representant català a Münster (1643-1645). El 1652 va defensar Barcelona i després va marxar al Rosselló: NÚRIA FLORENSA I SOLER (1996), p. 677.

20. EVA SERRA *et al.* (1991), *La Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, p. VIII i XIX.

21. XAVIER TORRES (CUR.) (1995), *Escrips polítics del segle XVII*, vol. I: *Noticia Universal de Cataluña, de Francesc Martí Viladamor*, Vic, p. 142.

En aquells moments, els catalans tenien consciència de l'excursionat moment històric que vivien, per amor a la terra,²² d'acord amb la seva teoria revolucionària, de l'esperit simbòlic i el valor específic que donaven als precedents. En conseqüència, el 16 de gener de 1641 la Junta de Braços va proclamar la República Catalana sota la protecció de França.²³ D'altra banda, els ostatics catalans —ho eren a fi de garantir els pactes realitzats— havien arribat a París feia una setmana, el dia 3 de gener de 1641, i van ser rebuts en audiència per Richelieu, el qual, justificant-se, els manifestà que per poder entendre's es comunicaria en castellà, i els va dir:

[...] que el Rey les protegerá, auxiliará, y favorecerá queriendo que sea república independiente y soberana, y así a determinado recibirles como a Embaxadores de República libre a vuesenyorías, haziéndoles cubrir, sin que deste favor, y auxilio entienda su Magestad reportar otro interés más que hazer que los cathalanes sean conservados en sus leyes y privilegios, y se vean libres de las oppresiones, y de mi parte les prometo y assiguro que les valdré, y favoreceré como si yo fuera cathalán.

Abans de marxar, el cardenal els va tornar a repetir que fos com fos Catalunya havia de ser república, com Gènova.²⁴ De fet, els catalans ja actuaven com a república independent. El cardenal, amb gran encert, els va manar cobrir-se, la mateixa preeminència de què van gaudir posteriorment quan es van trobar amb el monarca. En el registre de la Generalitat, en el *Dietari*, va quedar constància de la proposta de la república per part del diputat eclesiàstic Pau Claris a la Junta de Braços:²⁵

Dimecres, a XVI. Lo senyor de Plesis Besanson ha fet ostensió dels poders que lo rey christianíssim li ha donats en orde a la assistència que desija fer a esta província per sa conservació, en los quals, entre altres capítols, li dona poder sa magestat christianíssima per admèrela de baix de sa protecció, ab que reduesca son govern a forma de república ab los pactes y condicions que entre la província y a sa majestat christianíssima se ajustaran.

22. Un humanista com ara Desideri Erasme (1469?-1536) ja esmentava «l'amor a la pàtria» com una passió natural en la seva obra mestra, *Moriae encomium*, i també en una carta a M. Dorp (magister de teologia a l'Acadèmia de Lovaina) li manifestava que cada poble tenia «amor propi particular». Erasme de ROTTERDAM (ed. de 1997), *Elogio de la locura*, Barcelona, p. 99 i 111.

23. J. H. ELLIOTT (1989), *La revolta catalana (1598-1640)*, Barcelona, p. 498, 1a ed. anglesa, 1963, considerava Catalunya, en aquells moments, com una república independent. En canvi, Núria SALES (1987-1990), «Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)», a Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, 8 v., Barcelona, vol. IV, p. 338, va dubtar de la seva existència.

24. Citat per Ferran de SAGARRA (1931), «El govern republicà de Catalunya en 1641», separata de la *Revista de Catalunya* (setembre-octubre), 32 p. La citació és a la p. 12. Aquesta informació prové d'una carta datada a París el 5 de gener de 1641 amb rúbrica de don Francesc de Gravalosa i Amat, don Llorens Barutell i Jaume Bru, que van ser els tres catalans rebuts en audiència per Richelieu i, més tard, pel rei Lluís XIII de França. La carta esmentada es conserva a l'ACA, Generalitat, *Cartes de Santa Coloma*, capsa 79, núm. 11757.

25. Ferran de SAGARRA (1931), «El govern republicà...», p. 12, va justificar que en els registres oficials de la Generalitat i del Consell de Cent no va quedar constància que es proclamés la República Catalana, passant per alt l'anotació que hem transcrit.

La resolució dels Braços va ser: «Que se accepte la protecció».²⁶ Així doncs, el cardenal Richelieu, amb molta astúcia, veia en la República Catalana una solució política.²⁷ La seva mestria pels afers polítics va ser notòria. Era un home dotat per als temes d'estat, que, segons ell mateix afirmava, tenia més dificultat a dominar el despatx de Lluís XIII de França, de quatre peus quadrats —referint-se als temes familiars—, que els assumptes d'Europa.²⁸ Per als catalans, a més de per als aspectes assenyalats, la República va servir per a una transició per al canvi de monarca i va tenir una duració simbòlica:²⁹ set dies, amb clara referència bíblica.

En aquells moments, la situació militar de Catalunya era molt difícil, ja que el Rosselló estava sota el domini de les tropes hispàniques. Una petita part de les esmentades tropes s'havia ajuntat amb el gran exèrcit del marquès de Los Vélez que des de Tortosa i Tarragona, per la línia de costa, avançava cap a Barcelona sense poder-lo deturar. La Ciutat Comtal, per la seva part, es preparava per l'escomesa i per resistir, suposadament, un llarg setge.³⁰ Per tant, finalment, es va imposar la realitat immediata: necessitats militars (soldats i tècnics experimentats, armes, municions); d'abastaments (en especial blat i altres productes); elevades despeses de guerra; el ràpid avanç de l'exèrcit de Los Vélez; fortes pressions rebudes dels dos bàndols en la guerra; per les tàctiques dels francesos (retirada i marxa del mariscal Espenan i de la seva tropa); per l'habilitat negociadora de Bernard Du Plessis-Besançon, etc. A més, no hem de negligir el menester francès per la vigilància i protecció de la costa catalana. A les darreres Corts catalanes finalitzades el 1599, un acord general dels tres braços va ser sol·licitar a Felip II disposar de dues galeres, com havia tingut anteriorment Catalunya, a fi de protegir les seves costes; però, malgrat l'acceptació reial, no es va materialitzar.³¹

Si bona part de l'elit catalana va atiar la revolta, també s'ha de ressaltar que en els moments àlgids revolucionaris els va resultar molt difícil controlar el moviment popular, i si, com hem assenyalat, l'ajut francès era imprescindible militarment i econòmicament, en l'aspecte social va restablir una clara jerarquia de poder amb Lluís XIII de França, que va donar les garanties per imposar, amb menys complexi-

26. ACA, Generalitat, *Dietari*, 1641, f. 573v. Recentment s'ha transcrit i publicat a Josep Maria SANS I TRAVÉ (dir.) (1999), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 10 v., Barcelona, vol. v, anys 1623-1644, p. 1134.

27. Així ho valorava José SANABRE (1956), *La acción de Francia en Catalunya en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, Barcelona, p. 131, 132 i 145; John H. ELLIOTT (1989), *La revolta...*, p. 511.

28. Joseph BERGIN (1987), *Pouvoir et fortune de Richelieu*, París, p. 18.

29. Eulàlia DURAN (1987), *Simbologia política catalana a l'inici dels temps moderns*, Barcelona; també Eulàlia DURAN (1991), *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona.

30. Núria FLORENSA I SOLER i Manel GÜELL, «Pro Deo. Pro Regi et Pro Patria». *La revolució catalana i la campanya militar de 1640 a les terres de Tarragona*, Premi Francesc Carreras Candi, 2001, Fundació Salvador Vives i Casajuana, en premsa.

31. Arxiu Històric Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de Cent, Corts, 1599, xvi, 77, f. 350, 423v-424. Vegeu també el memorial elaborat per la comissió de divuit persones en representació dels tres estaments. ACA, Corts, 1599, Generalitat, 1099, f. 370 (344)-373v.

tat, l'ordre social predominant a l'Antic Règim. Si bé és cert que «lo francès» es considerava tradicionalment l'enemic natural dels catalans,³² no són menys certes les seves influències i les relacions entre els dos països, tant per la immigració francesa a Catalunya com per les estretes relacions comercials.³³ En aquells moments es va complir l'aforisme popular que afirma que «els enemics dels meus enemics són els meus amics».³⁴ Aquest fet era temut a Madrid: en nombroses consultes del Consell d'Aragó exposaven el temor de les accions i l'apropament dels catalans als francesos, però Felip III, el privat Olivares, el protonotari Villanueva i el seu equip de govern van optar per exercir sobre Catalunya mà de ferro, una política intransigent que vulnerava les lleis del país i fortes pressions econòmiques, i, a més, van imposar als catalans un tipus d'allotjaments militars, que inicialment van dictar-se més durs, fins i tot, que els més dràstics de la Llombardia.³⁵ Davant d'aquestes concussions reials, poc marge de maniobra política van deixar als catalans, que, subjugats de tal manera, el març de 1640 iniciaven els contactes oficiosos amb França. Sobre els francesos és molt suggeridora una carta dels jesuïtes, amb una frase que, al nostre parer, ho resumeix molt encertadament: «y si ahora los buscan no es por mayor bien sino por menor mal».³⁶

La revolució i la república catalana va ser un projecte col·lectiu per la confluència d'interessos dels sectors privilegiats —que se sentien maltractats per la Corona—, diferents capes socials urbanes i rurals, bona part de l'estament eclesiàstic i, a més, va ser encapçalada per les dues màximes institucions del país: la Generalitat i el Consell de Cent, que van recollir el descontentament general i amb connivència van engagar les accions. El que l'historiador Ferran Soldevila considerava una doble revolució va ser la mateixa revolució amb vessants confluents. Inicialment, el projecte va ser resistencialista, va tenir una formulació clara de protesta, de negació, d'oposició a la concussió reial, personalitzada en Olivares, una estratègia tàctica conjuntural i una gran capacitat de mobilització col·lectiva. El duc de Nocera, virrei d'Aragó, així li ho comunicava a Felip III:

32. El notari Pere Pascual (1595-1644) així ho manifesta en les seves memòries, Raymond SALA (1996), *Dieu, le roi, les hommes... Perpignan et le Roussillon 1580-1830*, Canet, p. 35 i 38; també RUBIÉS I MIRABET (1996b), p. 106.

33. Emili GIRALT, «La colonia mercantil francesa de Barcelona a mediados del siglo XVII», *Estudios de Historia Moderna*, núm. VI (1956-59), p. 217-275; Jordi NADAL i Emili GIRALT (2000), *Immigració i redreç demogràfic: Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Vic.

34. En contraposició, més endavant, cap a final del segle XVII, es va estendre per Catalunya un sentiment de gal·lofòbia molt acusat, fruit de les relacions adverses. Això va contribuir a la formació d'una consciència col·lectiva catalana, segons Oscar JANÉ CHECA (2001), «Aspectes de la relació identitària de Catalunya amb França a l'època de Lluís XIV», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna*, núm. 19, p. 103-136.

35. Aquests aspectes estan explicats a Núria FLORENSA I SOLER (2003), «La ciutat de Barcelona i la Reial Audiència contra Felip IV de Castella: "lo pes de les paraules"», *Actes del XVII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona-Lleida, setembre 2000, vol. III, p. 331-342.

36. *Cartas de algunos P. P. de la Compañía de Jesús sobre los sucesos de la monarquía entre los años 1634 y 1648*, *Memorial Histórico Español*, vol. 13-19, Madrid, 1861-1865, vol. 16, p. 73.

La obstinación de los catalanes, la unión tan general, el haver tomado las armas todos con singular conformidad, será también la cuenta dellos varios, pues serán más de lo que prometen, que para defender sus vidas, su hacienda y sus leyes, serán hidra, que a falta de uno nacerán siete.³⁷

Per complementar les nostres argumentacions sobre la República Catalana, comentarem un document, un plec solt, sense signar, sense datar i sense constar el lloc on es va escriure:³⁸ es tracta, per tant, d'un pamflet anònim de la publicística catalana.³⁹ La seva singularitat són les dues versions que hi ha: l'una figura en un manuscrit conservat a la Biblioteca Universitària de Barcelona⁴⁰ i l'altra es va arxivar en el Consell d'Aragó.⁴¹ En aquesta versió es fa un balanç general de l'estat lamentable de la monarquia de Felip III i s'esperona Catalunya perquè es converteixi en república com Venècia: «proseguit en vuestro valor, y publicaos por señoría, [...] y os agan república dichosa, como la Beneçiana». Al llarg de la història del govern municipal de Barcelona, trobem referències constants de les ciutats italianes per l'admiració que sentien pel seu model de govern. Els consellers justificaven la seva acció de govern amb referència a Venècia, que, a més, era un antic aliat històric. Sobre la base d'aquesta relació, en el procés de rearmament del Consell de Cent, els consellers demanen ajut al Dux de Venècia i en concret sol·liciten que els vengui armes. El mateix que van realitzar els enemics tradicionals, «els moros blancs»: el 30 d'agost de 1640, els consellers van escriure al governador de la república de Gènova perquè portessin mosquets i arcabussos.⁴² Com assenyalava Pierre Vilar, els catalans evocaven la seva herència de l'edat mitjana i la dinastia comtal catalana, que estava molt vinculada al territori, a la llengua i a un passat cultural, per la qual cosa Barcelona preferia fer comparacions amb les repúbliques marítimes de Venècia o Gènova que no pas amb un imperi «donde no se ponía el sol».⁴³ De les repúbliques italianes, en concret de Venècia, es valorava les constitucions políti-

37. Biblioteca Nacional de Madrid, *Sucesos del año 1640*, ms. 2371, f. 111v.

38. El document el datem cap al desembre de 1640 o bé una mica posterior: «Portugal está medio lebantado... han buuelto a despecho de sus capitanes».

39. Vegeu els nombrosos treballs pioners del professor Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (1985), *Historia de Cataluña: Siglos XVI-XVII*, 2 v., Barcelona, vol. I, p. 137-174. I també F. X. BURGOS i M. PEÑA (1984), «Aportaciones sobre el enfrentamiento ideológico entre Castilla y Cataluña en el siglo XVII (La publicística catalana)», *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, vol. II, p. 557-567; Jaume REULA i BIESCAS (1991), «1640-1647. Una aproximació a la publicística de la Guerra dels Segadors», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 11, p. 91-108; Henry ETTINGHAUSEN (1993), *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*, Barcelona, 4 v.; Núria FLORENSA I SOLER (1996), p. 567-578.

40. Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), ms. 211, f. 190-192: «Copia de una carta de avisos que un confident de Madrid escrigue a un amich seu ciutada de Barcelona», s/f, s/d. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (1985), vol. I, p. 147, cita el manuscrit, però en els folis 187-190 va reproduir una petita part de les recomanacions i va datar l'escrit «en el difícil otoño de 1649».

41. ACA, Consell d'Aragó, lligall 285, núm. 34.

42. AHCB, *Registre de Lletres Closes*, 1640, f. 33-33v.

43. Pierre VILAR (1987-1990), «Introducció», vol. I, p. 49-58.

ques que eren un ideal d'equilibri per evitar abusos de poder, tiranies i rebel·lions per aconseguir la preuada estabilitat.⁴⁴

En el manuscrit esmentat de la Biblioteca Universitària de Barcelona no es fa referència a la República Catalana, ni a l'ajut i la protecció de França; en contraposició, afegia que el rei estava condemnat a les penes de l'infern i que no tenia poder:

En Madrid, 23 de junio hiendo el Rey en una processión se le presentó delante un labrador y le dixo, mira Rey que se pierde el mundo, mira que todos te enganyan, mira que estas condenado a las penas del infierno, y desapareció este hombre sin saber como.

La possible explicació de les diferències és la probable censura practicada en els dos documents en el moment de copiar-se, malgrat que també podien circular dues versions; i, com succeïa en altres escrits coetanis amb la mateixa finalitat, fou redactat a Barcelona, però figurava que procedia de Madrid: per això estava escrit en castellà. Aquest és el cas del conegut escrit *Verdader Àngel de Llum* de Francesc Martí i Viladamor, que es va introduir clandestinament el 19 de febrer de 1640 a la Sala del Consell de Cent. A més, per difondre'l popularment —d'aquí en llengua vernacle—, se'n van repartir còpies per Barcelona.

Els dos documents anònims que estem comentant tenen en comú com es tracta les insolències dels bàrbars (els castellans), la traïció del virrei Santa Coloma i com el dia de Corpus estaven molts d'ells a les Drassanes. El 7 de juny de 1640, diada de Corpus, molts soldats de l'exèrcit hispànic estaven dins de les Drassanes, ja que romanien aquarterats el terç del marquès d'Aitona, alguns cavallers catalans i gent diversa que sempre acompanyaven la tropa.⁴⁵ També les dues versions dels documents reflectien com la monarquia hispànica estava revoltada.

Un cop analitzats i confrontats els dos documents, considerem que el de l'Arxiu de la Corona d'Aragó es va escriure el desembre de 1640 o bé una mica després tal com ja assenyalàvem; el document conservat a la Biblioteca Universitària possiblement és una còpia una mica posterior, per la qual cosa no resulta estrany que no hi consti la frase sobre la República Catalana i la protecció de França, ja que els catalans, fins a l'últim moment, van tenir extrema precaució d'ometre (en tota la documentació oficial catalana que coneixem) les referències explícites sobre l'ajut francès, fins que el seu exèrcit va entrar a Catalunya i va presentar batalla.

Un altre aspecte que comentarem en relació amb el tema d'aquest estudi són uns treballs recents de dos historiadors: un, una comunicació suggeridora, concluda en un llibre, i l'altre, sobre un article que ens indueix a una certa polèmica. El professor Simon i Tarrés va considerar que al llindar de la revolució l'ordenament institucio-

44. RUBIÉS (1996a), p. 62, 65.

45. La mort del virrei comte de Santa Coloma i la matança de «castellans» en aquella jornada estan àmpliament explicades a NÚRIA FLORENSA I SOLER, «Via fora castellans! Francisco Manuel de Melo i la seva història», *Monte Catano*, núm. 3, p. 53-70.

nal «no era tant el resultat d'uns postulats ideològics d'una doctrina precisa, com una sèrie de reconeixements legals de tradicions i de fets socials i polítics», i va precisar posteriorment que la classe dirigent catalana tenia una formulació ideològica forta i elaborada, tesi que compartim, i posem èmfasi que hi havia diverses opcions i, per tant, posicions polítiques divergents. Considerem que la revolució havia estat un «foc d'encenalls», però no per la seva falta de solidesa, que estava fonamentada en l'ordenament jurídic català,⁴⁶ per la qual cosa van aplicar tots els recursos polítics i jurídics a bastament, fins a passar a la resistència i a la lluita frontal contra la concussió reial. La seva caracterització s'ha de fer sobre la base del conjunt d'elements complexos i les seves interaccions, que van confluïr i van provocar que la revolució popular tingués, relativament, poca durada. S'encavalcà la revolució política i la social i van evolucionar segons la pressió de les forces que interactuaven, les necessitats i la seva conjuntura. A mesura que va avançar la revolució, els catalans van formular, a la pràctica, el projecte ideal de la seva teoria política: la república sota la protecció de França.

En sentit contrari a la nostra opinió, el professor Palos Peñarroya no considera «que la Generalitat disposés d'un projecte efectiu per protegir els seus drets i contenir l'avanç de l'autoritat reial»,⁴⁷ idea que no compartim, ja que considerem que sí que el tenia, perquè no hi va haver passivitat per part de la Generalitat, sinó al contrari: va ser des de la institució que s'esperonà la resistència. De manera oficiosa, tres catalans negociaven el 15 de març de 1640 amb França, a fi d'aconseguir un ajut militar per a la defensa de Catalunya.⁴⁸ Resulta important la data esmentada com a inici de negociacions amb els francesos, perquè aquest procés finalitzaria posteriorment en pactes oficials. Aquesta informació havia estat rebutjada o menystinguda per la historiografia catalana, però la versemblança s'ha d'admetre, ja que recentment hem pogut contrastar-la en dues fonts arxivístiques diferents.⁴⁹ Per tant, hi havia molt més que complicitat amb la rebel·lió, per la qual cosa hi havia uns objectius polítics; en cas contrari, la revolta catalana hagués estat com les *jacqueries*, una més, però per la implicació i la voluntat política de les màximes institucions catalanes

46. Vegeu Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL (1978), *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*, Girona; VÍCTOR FERRO (1987), *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic.

47. Joan Lluís PALOS PEÑARROYA (1999), «Les idees i la revolució catalana de 1640», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna*, núm. 17, p. 277-290, la citació és a la p. 290.

48. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 2371, «Sucesos del año 1640», f. 212-213v. Es van trobar les cinc persones següents: els catalans Francesc Vilaplana, Aleix de Sentmenat (sergent major de la ciutat de Barcelona) i Ramon de Guimerà (constava per error com a Ramon de Marimont), i per part de França, el mariscal Espenan i Bernad Du Plessis-Besançon, ambdós també van representar posteriorment el Govern francès a la Conferència de Ceret (24-9-1640).

49. La primera menció de mitjan març de 1640 la va donar Celestino PUJOL I CAMPS (1888-1891), *Memorial Histórico Español*, vol. xx-xxv, Madrid, 6 v., que va transcriure un document (núm. 335, apèndix x, tom XXI, p. 416-419) alhora que justificava la seva publicació (tom II, p. vi-xii). L'esmentat document va ser considerat apòcrif i no va ser acceptat ni per Ferran SOLDEVILA ni per Josep SANABRE. Vegeu Núria FLORENSA I SOLER (1996), p. 598, nota núm. 16 i la nota anterior d'aquest article.

(Generalitat i Consell de Cent) van preparar una conspiració i una revolució que va arribar a les últimes conseqüències: la guerra.

A manera d'exemple justificatiu de la nostra tesi recordem alguns aspectes destacables: els consellers de Barcelona, després de la mort del virrei Santa Coloma, ràpidament van reclutar soldats; després, públicament van reconduir la seva actuació, però secretament van conservar i pagar un petit grup armat, d'uns quaranta-sis homes, a càrrec d'Aloy Planes i don Lluís de Peguera, i procuraven incrementar-lo, no amb «bisoños», sinó amb «gent molt granada»; els diputats que formaven la divuitena van convertir-se en trenta-sisena popular, amb autoritat per governar per «servir la pàtria» i actuaven de comú acord amb bona part del Consell de Cent; els diputats van negociar i aconseguir, per escrit, que Lluís XIII de França els concedís el que Felip III els havia negat repetidament.⁵⁰ En el cas de la ciutat de Barcelona, va obtenir el dret de cobertura dels consellers, la supressió del cinquè reial, la garantia dels privilegis municipals,⁵¹ etc. Reflexionem la seva importància: quan els ostatsges catalans enviats a París, esmentats anteriorment, van ser rebuts pel cardenal Richelieu en audiència, els va fer cobrir —com també posteriorment en presència del rei francès—, asseure's en cadires iguals a la seva, els va tractar de senyories i de tornada a la capital «encara que de nits van ser acompanyats de cavallers de sa guarda y atxas en tot lo camí, que són tres lleguas».⁵² En una societat tan solemne i protocol·lària, aquests gestos van ser molt apreciats pels catalans, que els van difondre afalagats.⁵³ A més, si la Generalitat no hagués disposat d'un programa efectiu, els diputats no haguessin «demanat» als consellers de Barcelona que vulneressin la llei i es forcéssin la sort. El novembre de 1640, s'augmentà el Consell de Cent en 72 membres: els 72 consellers que havien de cessar van romandre en el plenari i van entrar els 72 nous que corresponia, per la qual cosa el Consell de Cent va passar de 144 a 216 membres. D'aquesta manera, s'asseguraven els jurats que havien encapçalat la resistència i les hostilitats contra la Corona, alhora que s'establí un mínim de cent jurats per poder-se reunir el plenari.⁵⁴ Van incrementar la representació per la necessitat de garantir la permanència de les persones bàsiques per a la revolució i la guerra, però també

50. Quan Felip III va destituir el comte d'Olivares, el 24 de gener de 1643, va publicar un edicte de perdó reial, on reconeixia i es comprometia a reparar part dels greuges patits pels catalans, però les concessions i la renovació de compromisos arribaven massa tard. Vegeu un resum a Antoni ROVIRA I VIRGILI (1972-1979), *Història de Catalunya* (dir. Jaume Sobrequés i Callicó), 8 v., Bilbao (reproducció facsimil de la primera edició: 1922-1937), vol. VIII, p. 520.

51. El febrer de 1640, la Generalitat, d'acord amb els advocats consultats, va declarar la contrafació a les crides del virrei, publicades el 24, 26 i 28 de desembre de 1639 i va demanar al comte de Santa Coloma que les revoqués. ACA, Generalitat, *Dietari*, f. 298-301v., 303.

52. ACA, Generalitat, *Cartes de Santa Coloma*, caps 79, núm. 11757, París, 5 de gener de 1641.

53. Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms, núm. 71, *Carta de uno de los rehenes que envió el Principado de Cataluña al Rey Cristianísimo*, 27 de novembre de 1640.

54. ACA, Generalitat, N, *Dietari*, 1640, f. 550-550v. AHCB, *Registre de Deliberacions*, 1640, f. 400 i 1641, f. 3-5.

per legitimar i per vincular les decisions. Es van vulnerar els privilegis reials i, per tant, el pacte i la tupinada van substituir l'atzar a la insaculació municipal de l'any 1640: Joan Pere Fontanella —eminent jurista amb prestigi europeu— va ser conseller en cap aquell any decisiu.⁵⁵ L'historiador Feliu de la Penya el 1709 ho va recollir —lacònicament i veladament— de la manera següent:

Llego el dia 30 de Noviembre, en que en la Ciudad de Barcelona sortean los Concelleres, y parte de los sugetos del Consejo de Ciento; y aunque muchos eran de parecer continuassen los mismos por la experiencia que de ellos se tenia, y necessitarlo assi el estado de las cosas; no obstante viendo, que avia de ser con algun menoscabo de sus Privilegios por cuya defensa padecian tantos trabajos, se resolvió sorteassen segun la costumbre; dexando para su mayor acierto á los sugetos del Consejo de Ciento antiguos.⁵⁶

Aquest augment del Consell de Cent és important remarcar-lo, perquè no tenim coneixement que s'hagués destacat aquest canvi municipal bàsic, fet que condiciona algunes interpretacions de la revolució i de la guerra, malgrat que constava amb error numèric en el procés de Corts de la Junta General de Braços de 1640 que s'ha transcrit i publicat íntegrament.⁵⁷

El professor Elliott va titllar la Revolució Catalana com una «típica revolta de l'ordre antic... una revolta medieval contra la monarquia de nou encuny», amb «una forma de govern que ja havia començat a semblar anacrònica». Però, posteriorment, va matisar el concepte d'anacronisme i modernitat:

De fet qualsevol discussió de la història europea moderna en termes de «progrés» i «reacció» em sembla tosca i simplista. Com tots els historiadors coneixem, o hauríem de conèixer, la «modernitat» d'avui pot esdevenir anacrònica d'un dia per l'altre, mentre que els anacronismes d'ahir poden adquirir amb la mateixa rapidesa nova actualitat.⁵⁸

55. Indicat a Núria FLORENSA I SOLER (1993), «La insaculació pactada. Barcelona, 1640», *Actes Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13 (1), p. 447-455; posteriorment, desenvolupat àmpliament, Núria FLORENSA I SOLER, «El bienni de transició: 1640-1641. Conflictes socials a Barcelona: el conseller sisè menestral i la revolució urbana», a Carlos MARTÍNEZ SHAW (ed.) (1999), *Historia moderna, historia en construcción*, vol. II, Lleida, p. 497-511.

56. Narcís FELIU DE LA PEÑA (1709), *Anales de Cataluña*, 3 v., Barcelona, vol. 3, f. 278-279. Hi ha una reedició, Narcís FELIU DE LA PEÑA (1999), Barcelona.

57. Basili DE RUBÍ (1976), *Les Corts Generals de Pau Claris: Dietari o procés de Corts de la Junta General de Braços de 10 de setembre de 1640 a mitjan març de 1641*, Barcelona, p. 224-231; a la transcripció va afegir: «no de consistori» (p. 225, nota núm. 119), que no figurava a l'original i que era oposat a la frase escrita. Recentment, Vicenç ESTANYOL BARDERA (1999), *El pactisme en guerra (l'organització militar catalana als inicis de la Guerra de Separació, 1640-1642)*, Barcelona, ha seguit la transcripció de Rubí, però en referència a la composició del Consell de Cent va realitzar la lectura i el resum incorrectament; en descàrrec seu s'ha d'assenyalar que altres historiadors van passar per alt la informació, possiblement perquè les xifres no coincidien.

58. John H. ELLIOTT (1989), *La revolta...*, p. 525-526; del mateix autor, «Catalunya dins d'una Europa de monarquies compostes», *Actes Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 13 (1), p. 11-23 (la citació és a la p. 20).

Així, doncs, considerem que no és vàlid devaluar la Revolució Catalana sobre la base d'una suposada modernitat, per alguns elements característics: el seu caràcter tradicional, religiós, etc. Perquè tota revolta, revolució i guerra tenia (i, moltes vegades, té) un substrat tradicional, patriòtic, religiós, etc., que servia de cohesionador social i de potenciador del sentiment col·lectiu a favor d'una causa comuna. Profecies, messianisme, miracles i sermons també van acompanyar la guerra de separació portuguesa.⁵⁹

A tall d'exemple concret, de les contradiccions de la «modernitat», pensem en René Descartes, considerat *el pare de la filosofia moderna*, que amb la seva obra *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences...* (1637) va provocar una revolució del pensament, «Je pense, donc je suis», on prevalia el racionalisme, però va realitzar la promesa a Nostra Senyora de Loreto de fer una peregrinació al seu santuari si l'ajudava a resoldre els seus dubtes i va complir el promès.⁶⁰

Compartim les paraules de l'historiador Christopher Hill:

Un cop l'esdeveniment s'ha produït, sembla inevitable; les alternatives s'esfumen. La història l'escriuen els guanyadors, sobretot la història de les revolucions. Val, però, la pena que ens endinsem imaginativament enrere cap al temps en què les diverses opcions semblaven obertes.⁶¹

Seguint l'exercici proposat, imaginem-nos: com podria haver canviat la història si els catalans haguessin resistit políticament mantenint la República fins a la batalla de Montjuïc? Dita batalla va tenir lloc el 26 de gener de 1641, quan a les set del matí, l'exèrcit hispànic comandat pel marquès de Los Vélez, amb catorze terços, formats per uns quinze mil soldats d'infanteria i dos mil cavalls, va començar l'atac contra Barcelona. Inicialment, es van dirigir sobre la fortalesa de Montjuïc, que va ser defensada heroicament per uns sis-cents o vuit-cents catalans i francesos. La dura confrontació militar va finalitzar ben entrades les quatre de la tarda. Per la manca de prudència tàctica de l'exèrcit hispànic, de previsió d'abastaments i d'una desorganització general, l'atac sobre Barcelona va ser un fracàs i va obligar el virrei castellà i els seus homes a fugir a tota pressa per resguardar-se cap a Tarragona. A l'altra banda, els catalans van celebrar cofois la sonada victòria.⁶²

59. M. Àngels PÉREZ SAMPER (1992), p. 77.

60. JOSÉ ORTEGA I GASSET (1969), *La rebelión de las masas*, Barcelona, p. 35, va deixar escrit: «nuestro sumo maestro Descartes, el hombre a quien más debe Europa». D'altra part, Descartes havia «renunciat a les grans especulacions cosmològiques» i es va refugiar durant vint anys a Holanda. JOSEP FONTANA (2000), *La història dels homes*, Barcelona, p. 75-80. Vegeu FRANCISCO DE P. SAMARANCH (1983), «Prólogo» a *Reglas para la dirección de la mente*, a RENÉ DESCARTES, *Discurso del método. Reglas para la dirección de la mente*, Barcelona, p. 120.

61. CHRISTOPHER HILL, *Some intellectual consequences of the English Revolution*, citat per JOSEP FONTANA (2000), *La història dels homes*, p. 346.

62. NÚRIA FLORENSA I SOLER (2001), «La derrota del ejército hispánico en Barcelona: "la batalla de Montjuïc". Antecedentes y desarrollo de la guerra», a JOSÉ ALCALÁ-ZAMORA i ERNEST BELENGUER (COORD.), *Calderón de la Barca y la España del Barroco*, 2 v., Madrid, vol. II, p. 189-206.

Així doncs, la República Catalana s'ha d'analitzar també en clau possibilista. Havia estat un projecte inicial, per la qual cosa es va realitzar una proclama testimonial per mostrar i deixar constància de la teoria política de la revolució. La República no va ser una ficció teòrica irrellevant, un acte romàntic, per desposseir-la del seu valor revolucionari. Va ser un acte de reafirmació de la voluntat col·lectiva, però es va imposar la necessitat de la praxi: per la conjuntura militar, política i econòmica, els catalans van aplicar el principi clàssic «Primum vivere, deinde philosophari». D'aquesta manera, la República Catalana de 1641 va ser com la revolució social, un «foc d'en cenalls», que va sucumbir a la temença dels diferents àmbits de poder de perdre els seus privilegis.